

ADALÉK EGY HELY- ÉS IDŐHATÁROZÓ SAJÁTOSÁGAIHOZ

1.1. Az „itt” – helyhatározószó, a „most” időhatározószó. A köznapi beszédben egyes jelenségek „pontos” megragadását szolgálja mindkettő. Az „itt” helyhatározó a rámutatás eszköze, és többnyire a konkrét-egyedi vagy a kézzelfogható csoport vagy halmaz megragadásának eszköze: „ez a hagyma” annyit jelent, mint „itt”, éppen a kezemben, a szemem előtt. Az „itt” konkrétságát hangsúlyozza az, hogy mindig együtt fordul elő a „van”-nal: „itt van” valami; „itt van a hagyma”, „itt van a dunyha”. Ha a konkrét rámutatás elmarad (például „a hagyma”, „a dunyha”), akkor az „itt” helyhatározót a névelő helyettesítheti, bár csak némi bizonytalansági tényező bevitelével: „a hagyma” lehet „itt” is meg „ott” is.

1.2. A köznapi beszéden túl „a hagyma” kifejezés már többszörösen is kétértelmű, mert: a) A köznapi beszéd formájaként csak rámutatással lehet eldönteni, hogy „a hagyma” itt van, vagy ott van. b) A „hagyma” kifejezés most csak akkor őrzi meg konkrétságát, ha a helyhatározót teljesen kiiktatjuk, és a „hagymá”-n „a” hagymát értjük, vagyis minden rámutatástól függetlenül kezelt, „csípős ízű, rétegekből álló növényt, amely az *Allium* nemhez tartozik”. Az effajta megoldásból eltűnik a hely kétértelmősége, ám új kétértelműség jön létre: hinnünk kell, hogy a „hagyma” kifejezésnek értelme van, és másodszer hinnünk kell – ha értelmet tulajdonítunk a kifejezésnek –, hogy a hagyma mindig hagyma, vagyis fogalmában jelen van a növény minden lényeges jegye, c) Ha fogalmunk (hagyma) és hitünk (a hagyma, vagy másképp: „a hagyma – hagyma”) találkozik, akkor elvesztettük a helyhatározót (vagy ha mégis ragaszkodunk hozzá, akkor a köznapi beszéd szintjén használjuk, például: „a hagyma ebben a földben megterem”). A helyhatározó kiiktatása viszont újabb kétértelműség forrása: „a hagyma” fogalma mindig ontikus, azt jelenti, hogy „a hagyma – van”. Ha „van”, akkor a fogalomba beleértjük a világ

összes hagymáit: „ez a hagyma” meg „ez a hagyma” meg „ez a hagyma” – *a* hagyma, mely „van”. Vagyis „a hagyma van” kifejezés (láttuk, „*a* hagyma” ontikus jelentésű szó, a „van” benne van) a világ összes hagymáit jelenti, azt, hogy $1 + 1 + 1$ stb. hagyma. A hagyma fogalma így az összeg fogalma: minden hagyma. De a „minden hagyma” fogalma rossz fogalom: elméletileg – logikailag – a hagyma fogalmában csak a hagymát hagymává tevő jegyek tartoznának, de akkor azt kellene mondanunk: a „minden hagyma” és „a hagyma” kijelentés azonos – ám ennek a kijelentésnek a tartalmát már láttuk. Ha viszont a „minden hagyma” rossz (a minőséget nem jelző kijelentés), akkor a hagyma fogalmának tartalmaznia kellene a világon előforduló valamennyi hagyma egyedi jegyeit. Ez (noha eleve reménytelen volna a világ összes hagymáinak pontos leírása) azonos azzal, amit az *a* pontban láttunk: „ez a hagyma”, erre rámutatunk, s ismét visszajutottunk a helyhatározóhoz.

1.3. Ha rámutatunk erre a hagymára és azt mondjuk: „itt ez a hagyma”, akkor kijelentésünkben egy rejtett tagadás van: „ez a hagyma” éppen ez a hagyma és *nem* más hagyma. Ha éppen ez a hagyma, akkor ismét *hinnünk* kell azt, hogy ez *nem más*, hanem éppen ez. A rámutatás mennyiségileg végtelen tudást vagy hitet, tudást és hitet feltételez. Az empirikus mozzanat – esetünkben a hagyma érzéki megragadása – egy mennyiségileg az empirikushoz képest sokkal bővebb spekulációt tartalmaz: azt a feltételezést, hogy empíriánk egybeesik a világon előforduló *valamennyi* empíriával. A spekuláció tartalma (a) egy konkrét empirikus mozzanat és (b) egy tagadás; a tagadás (c) tudást és (d) hitet fejez ki. A tagadásban kifejezett tartalom itt pozitív („a világ összes hagymája *nem* ez a hagyma”), az állításban („ez a hagyma”) kifejezett tartalom negatív: ez a hagyma nem azonos a világ többi hagymájával. A kérdés: „milyen ez a hagyma?” – megválaszolatlan marad, pedig a rámutatás elvileg csak akkor lehet pozitív tartalmú – a köznapi beszéd-től eltekintve –, ha pontosan fedi azt, ami ezt a hagymát éppen e hagymává teszi. Az „itt” helyhatározó így elveszti azt az értelmét, amit a köznapi beszéden túl neki tulajdonítanak: a konkrétság (a rámutatás) – az álkonkrétságot leplezi.

1.4. Azt lehetne mondani: az itt értelmét abban kell keresnünk, hogy ami „itt” van, az nincs „ott”. Vagyis: az

„itt a hagyma” kifejezés egyszerűen azt jelenti, hogy a hagyma „nincs ott”. A két helyhatározó kiegészíti egymást, feltételezi egymást: ami „itt van”, az „nincs ott”, és viszont, ami „ott van”, az „nincs itt”. A kölcsönös feltételezettség nem jelent oksági kapcsolatot: valami nem azért van itt, mert nincs ott. Itt van, mert itt van; ott van, mert ott van: ittlétéből nem lehet az „ott”-ra következtetni, és viszont, az „ott van”-ból sem lehet az itt-re következtetni. Valami ugyanis lehet itt *is*, ott *is*. Ebben az esetben az „itt és ott” megkülönböztetésének semmi értelme sincs: az ott csak az itt megjelenési formája és viszont.

1.5. „Az »itt« és az »ott« kölcsönösen feltételezik egymást”: ennek a kijelentésnek csak a köznapi beszédben van értelme: e szinten túl a feltételezettségi viszonyok bevitele a filozófiai jóízlésbe ütközik, mert elfedi az oksági viszonyokat. Ezt a benyomást alátámasztja a következő meggondolás is: ha valami „ott van”, akkor egy „ott levő” megfigyelő számára az „ott” tulajdonképpen szintén „itt” van. A megfigyelő helyzetétől függ, hogy valami „itt van” vagy „ott van”: az acapulcói piac kofája „itt” árulja a hagymát, ha én az acapulcói piacon veszek hagymát, de Bugyi község piacán kofánk szintén itt van, ha vásárlásunkat itt bonyolítjuk le. Egymáshoz és a vásárló helyzetéhez viszonyítva érvényes ez a kifejezés: „itt vagy ott”.

1.6. Az „itt”-nek immár három különböző értelme van: (a) Az itt mint ami az „ezt” jelenti. „Ez a hagyma” kifejezés, amint láttuk, azonos azzal a kifejezéssel, hogy „itt a hagyma”, (b) A rámutatás gesztusában előtérbe került az „itt” mint az „én” szinonimája: az én vásárló énem tudja (látja, érzi), hogy „itt” a hagyma, mert „én” „itt vagyok”, (c) Az „itt” végül azt a helyet jelenti, ahol a hagyma éppen megjelent: a piacot Acapulcóban vagy Bugyiban, asztalomat egy meghatározott ház konyhájában stb.

1.7. A köznapi beszédben az „itt” végletesen szubjektív tartalmakat fejez ki: „itt van a hagyma” kifejezés bátran helyettesíthető ezzel a kifejezéssel: „itt vagyok én, a hagymavásárló (szemlélő, evő)” vagy ezzel a kifejezéssel: „itt a bugyi községbeli piac, ahol hagymát árul egy kofa (kereskedő, kertész)”. A szubjektív mozzanat előtérbe került, s ennek súlyos következményei vannak, ha vizsgálatunk túlmegegy a köznapi beszéden.

(a) Jelenlétem nélkül eldönthetetlen, hogy „itt” a hagyma, vagy nincs itt, az, hogy van-e hagyma egyáltalán, vagy nincs. A hagyma elveszítette legfontosabb tulajdonságát, azt, hogy „van”.

(b) Ez a tulajdonság („van”) most átruházódott arra, aki jelen van, vagyis „itt” van, arra, aki a hagyma észlelője. A hagyma „van”, amennyiben „én vagyok”, és megállapítom, hogy „ez hagyma”.

(c) Én mint a hagyma szemlélője (vásárlója, fogyasztója) csak mint hagymaszemlélő (vásárló, fogyasztó) vagyok jelen, az „itt” szempontjából minden más tulajdonság csak zavarja a közvetlen viszonyt, és a problémától távol álló kérdéseket vet fel, ha azt feszegetem, milyen hagymát *nem szemlélő* tulajdonságaim vannak. Énem töredéke marad csak jelen: az „itt” ezt a töredékes mozzanatot egészen feltételezi.

(d) Ha ez a töredék (a hagymaszemlélő én) kizárólagos, és ha a hagyma csak akkor van, ha ez a töredék-én „van”, akkor lényegem a hagymaszemlélet, és magam vagyok a hagyma lényege. Ebből a szempontból teljesen közömbös, hogy azt mondom: „itt a hagyma”, vagy azt, hogy „itt vagyok”.

(e) Ha az én lényegem a hagyma, akkor a hagyma lényege az én. [Ha mármost a két lényegnek *ezt* a szembenállását a végsőkéig feszítenők, akkor azt mondhatnánk, hogy a *saját* lényegem megszerzése a hagyma lényegének megszerzését, a hagyma lényegének megszerzése az én lényegem megszerzését jelenti. Ha viszont megszerzem a hagyma lényegét (megeszem a hagymát), vagy a hagyma szerzi meg az én lényegem (engem esz meg a hagyma), akkor saját lényegem megszerzése saját pusztulásomat, a hagyma lényegének megszerzése a hagyma pusztulását jelenti. (Megeszem a hagymát: nincs többé hagymaszemlélő én, nincs többé hagyma; mindketten elpusztulunk. Ha a hagyma esz meg engem, akkor ő sincs többé, mert ő csak akkor ez a hagyma, ha én rámutatok és ki mondom jelenlétének jelzőjét, az „itt” helyhatározót.)]

(f) Az én (töredékességében abszolutizált) lényegem és a hagyma (az ontológiai jelenlétem az én szubjektumomhoz kapcsoló) lényege a köznapi beszédben nem jut el az antagonizmusig: az ellentmondás fel- (és nem meg-) oldódik a szubjektum konvencionálisan felfogott és a praktikumban egymást átfedő kapcsolatában. A szubjektum és az objektum konvencionális egybeesését fejezzük ki ebben a kijelentésben: „az

én hagymám”, vagy „az én hagymám lehetne (ha volna pénzem, elég pénzem, vagy egyáltalán ha eladó volna, ha minőségileg megfelelne stb.)”, vagy ami ugyanaz: „itt van”, „tudom, mert látom (szagolom)”, vagy ami szintén ugyanaz: „itt van, mert tudom”, „tudom, tehát itt van”. Mindezek a – és még nagy számban lehető – variánsok egyetlen típusú kijelentéshalmazt képeznek: konvenció révén a helyhatározó „itt” a szubjektum és az objektum egybeesését problémamentes és kvázi-szükségszerű viszonynak mutatja. [Kvázi-szükségszerű, mert nem abszolutizálja az egybeesést; a mindennapi nyelvhasználat tartózkodóan kezeli az „itt” helyhatározót, hiszen ezen a szinten minden abszurdumot visszautasítunk (tehát nem mondjuk azt, hogy „ahol én vagyok, ott mindig hagyma van, itt én vagyok, tehát itt a hagyma”), és éppen ezért van minden empirikus kifejezésben valami abszurd.]

(g) A praktikumban való átfedésnek bájos példáját találjuk Engelsnél (a puding próbája a puding megevése), amelyet így parafrázálhatunk: „a hagyma próbája a hagyma megevése”, vagyis: „itt a hagyma – hol a hagyma?”; a „gyomorban levő hagyma igazolja a hagyma jelenlétét”. Egyetlen apró probléma adódik: a próba *post festum* játszódik le; a hagyma itt voltát akkor tudjuk, ha már nincs itt. Vagyis utólag az „itt van” fordulathoz leleplezhetjük a „már nincs” realitását.

1.8. Az „itt” helyhatározó jelentése az empirikus szinten túl egybeesik a diszkurzív mozzanattal. „Itt”, vagyis az „ebben az állapotban”. Az „itt” jelentése most ontikusan „tisztá”, minden szubjektivitást kiküszöböltünk. Ha ezt a „tisztaságot” meg kívánjuk őrizni, akkor a világot állapotok halmazának fogjuk fel: mindig „itt” van, nincs más, csak az „itt”. Ám ebben a felfogásban egy empirikusan igazolhatatlan általánosítás van, vagyis a tisztán ontikus mozzanatot ismét egy szubjektív mozzanattal kapcsoljuk össze. A világot nincs jogunk – elméletileg vizsgálva a dolgot, ez azt jelenti, hogy nincs kellő logikai alapunk – állapotok halmazának tekinteni.

1.9. Ha a világ nem állapotok halmaza: akkor a világ az állapotok hiányának a halmazaként fogható fel. Ebben az esetben az „itt” teljesen értelmetlen vagy pontosabban, értelmét vesztett (a köznapi nyelvhez viszonyítva). Ám egy ilyen állapotnak minden empíria ellentmond, vagyis elméle-

tileg (abban az értelemben, ahogy ezt a kifejezést használtuk) tarthatatlan.

2.1. A helyhatározó értelmét egy empirikusan konvencionális fordulattal mentjük meg: az „itt” mellé rendeljük a „most” időhatározót. Az időhatározó szerepét jól megfigyelhetjük a köznapi tudat számára ismert szövegben: „Most van a nap lemenőben ...” – énekeljük, és tudjuk, hogy a „most” egy soha vissza nem térő pillanat.

2.2. Ám, amint ez kiderül az 1.7. g. pontból, a dolog itt is „*post festum*” vált világossá, az „itt” helyhatározót a „most” időhatározó csak visszafelé, a már „elmúlt most” kusza logikája szerint képes erősíteni. (Megjegyeznénk, hogy a „most” időhatározót csak az „itt” helyhatározóval való konvencionális kapcsolatában vizsgáljuk, és a különben rendkívül érdekes kifejezés összes többi jelentését kirekesztjük vizsgálódásunk köréből).

2.3. A „most” időhatározó átveszi az „itt” helyhatározóban rejlő szubjektivitást: objektív tartalmi mozzanat objektív lejátszódásából, illetve ennek jelzéséből, a „most” csupán a megfigyelő személyéhez kötött állapotrajz lesz. „Most veszem a hagymát” azonos ezzel a kijelentéssel: „itt a hagyma” (amit megveszek); a hagyma és az én (a részleges, a hagymaszemlélő, vásárló, hagymaevő én) ismét összekapcsolódik és egymás lényegébe megy át.

2.4. A „most” időhatározó nemcsak átveszi az „itt”-ben levő szubjektivitást, de saját szubjektivitásában megerősödve tovább növeli az *itt* kétértelműségét. Ha az *itt* a részlegességében abszolutizált én megjelenésének formája, akkor a „*most*” ezt a formát ismét mint tartalmat mutatja fel, eltünteti az *itt*-nek a köznapi nyelvben még meglevő viszonylagos szilárdságát is. A folyamat így megy végbe:

(a) A „most” az „itt”-ből csak az átélt mozzanatot hagyja meg: s míg az *itt* *önmagában* felvetette azt a tartalmat, amelynek meghatározója volt („ez a hagyma”, „a hagyma”), a *most*-tal való kapcsolatában az *itt* az átéltek szimbóluma lesz: „Most van a nap lemenőben ...” azonos ezzel a kijelentéssel: „Itt lemegy a nap.” Ám ezt a viszonylag „hideg” szubjektivitást oldandó, a *most*-ban a hangulati elem dominál: „Nekem megy le a nap”; majd: „Az én napom megy le”; „Nincs napom”; „Nincs nap”; „Nincs semmi”.

(b) A világ hangulattá változik a „most”-ban. Míg az *itt* önmagában még a rámutatás eszköze (módja), a *most* az *itt* helyhatározót a hangulat helyének a leírójává teszi: „Most van a nap lemenőben” – mondjuk (énekeljük), és eleve feltételezzük, hogy a nap eme vonulása (persze a példa és a tudományos világkép következményeit *itt* nem egyeztetjük össze, mert *most* mással foglalkozunk: *itt* és *most* ez az összeegyeztetés kívül esik érdeklődésünkön, nem „szeretjük” ezt az összeegyeztetést, mert az „*itt* és *most*” *itt* és *most* tárgyalt viszonyának leírását hangulatilag lazítaná, elmaradna tehát az a hatás, amit a fogalmi közlés az érzelmi reakciókkal akarva-akaratlanul kivált, és amit mi éppen úgy akarunk kiváltani, hogy leírjuk az *itt* és *most* kiváltotta érzelmi reakciók fogalomlazító szerepét) értünk történik.

(c) Ez a feltételezés: „értünk történik minden” (legalábbis aminek tanúi vagyunk) – azonos azzal a kijelentéssel, hogy „semmi sem történik”. Minden bennünk játszódik le, és mint intim valóság is csak annyiban van, amennyiben mi ezt átéljük. Az élő én nem elég: átélő lény szükséges.

(d) Az „*itt*” helyhatározó szerepe az, hogy a történés (vagy a történés hiánya) helyére mutasson: ha minden csak hangulat, akkor az „*itt*” énrám mutat, és bensőmre utalva azt fejezi ki, hogy „*itt*” játszódik le az átélés folyamata. Azonosulva a hangulattal (az *itt* is az átélés formájává változik: a hangulat, az átélés *itt*-ben találja meg önmaga helyét, engem, aki átélek és aki tudom, hogy átélek, mert „*itt* vagyok”) az *itt* felszámolódik és elveszíti nyelvi szükségszerűségét. „Most van a nap lemenőben...” – mondjuk (énekeljük), és mindenki tudja, hogy „a nap *itt* megy le”.

2.5. Amikor feltételezünk valamit a világról (és mindig feltételezünk valamit!), akkor valamilyen spekulációt viszünk be a meglevőkbe. (Ha a spekuláció a „tények” rendező elve, akkor empirikus világképről beszélhetünk, ha a világ levésének elve, akkor a spekuláció metafizikai világképet alakít ki, ha hozzátesz a világhoz valamit, amit ténynek tekint és elvárja ettől a nem létezőtől, hogy tényeket szüljön, akkor légtér-képű szupernaturalizmusnak nevezhetnénk az így létrejövő világképet.) Esetünkben a „most” hangulati tartalmainak és a világnak azonosítását láthatjuk. E spekuláció tartalma:

(a) 1) A világ tény és az én is tény.

2) Az én – hangulat.

3) A világ csak az én révén van.

4) A világ – hangulat.

(b) Az előbbi szillogizmusban az, amit igazolni akarunk („a világ hangulat”), már a premisszák megfogalmazásában mint igazolandó spekulatív előfeltevés jelen volt. [A szillogizmus ilyen megfogalmazásával ritkán találkozunk, mert a premisszák általában mint tények (mindenki számára, vagy a tudomány számára konvencionális, vagy a konvenció igényeinek megfelelő tények) szerepelnek, és ezek (a tények) többnyire sikeresen fedik el a fenti levezetésben szereplő és az 1-es pontban leírt előfeltevést.]

(c) A spekuláció konklúzióját most ténynek tekintjük: „A világ – hangulat” a többi tényeket létrehozó első, eredeti őstény: „szomorú vagyok, mert lemegy a nap” azonos itt ezzel a kijelentéssel: „Szomorú a világ”; vagy ezzel: „A világ – szomorúság.”

(d) Ha „a világ szomorúság”, akkor a szomorúság „van” (én magam is *csak* szomor), és a jelző ellentétpárja (a vidámság) az nincs. A vidámság maga „*a* nincs”. A köznapi nyelvben az ellentétesség abszolút szakadékot jelent: „vagy szomorú – vagy vidám”. Az egyik csak annyiban van, amennyiben a másik nincs. Tartalmuk tehát maga az üresség, a nincs; önmeghatározásukban nincs semmi pozitív, jellemző a szupernaturalista önküirités. („Az egyik szeme sír, a másik nevet” népi fordulat a köznapi beszéd érdekes kísérlete az említett abszolutizálás áthidalására, ám az „egyik – másik” ellentétpárja csak átveszi, de áthidalni az ellentétet nem tudja.)

(e) A „most”-ban megnyilvánuló spekuláció az előbb felírt folyamatban az időhatározót helyhatározóvá és a helyhatározót időhatározóvá változtatja. Az „itt” azonos az én „mostani” (mostanságos) jelenlétemmel. „A hagyma én vagyok” kifejezés logikusan következett a helyhatározó nyelvi szerepéből. Ám a részleges én hagyma jellege a köznapi nyelv *konvenciója* csupán: *tudom* ugyanis, hogy nem vagyok hagyma, sőt tiltakozom hagymaságom ellen. (A tiltakozás gyakran komikus fordulathoz vezet: szükségem van hagymára, de „azért sem kell, mert drága, csúnya, kicsi, nagy stb.” – mondom. Siránkozom a hagyma miatt: azt teszem, amit a hagyma tesz velem. Mint e portéka függvénye nyilvánulok meg: szerepemet a főrendező hagyma jelöli ki. Miután a hagymától

személyes megnyilvánulást várni egyedi-konkrét mivolta ellenére is – úgy tetszik – dőreség volna, ebben a pillanatban hagymábbá válok a hagymánál.) „Itt a hagyma” – állapítom meg, de kijelentésem *tartalma ez*: „Most szemlélem a hagymát, tehát a hagyma itt van”; vagy: „Itt a hagyma, mert én most szemlélem.” Oksági viszony tételeződött az itt és a most között, az objektum és a szubjektum, a tér és az idő között. Ugyanúgy alakul a helyzet, ha a most metamorfózisát figyeljük: „Most van a nap lemenőben...” – mondjuk, de úgy tudjuk, hogy azért megy le most a nap, mert mi itt vagyunk, éppen itt, és megfigyeljük a nap furcsa viselkedését.

(f) A „most” időhatározó az „itt” helyhatározót tehát nem erősíti, hanem helyettesíti, mint ahogy az „itt” a „most” helyébe kerül. A köznapi nyelvben (itt-ott) rejlő jóízlés érzi e nyelvi fordulat furcsaságát, és egyszerűen elhagyja, nem használja (vagy csak nagyon elvétve használja) ezt a helyhatározót és helyettesíti *ezzel* az időhatározóval. (Például: nem mondjuk, hogy „itt vagyok”, hanem azt, hogy „megérkeztem”; „itt van ez az épület 182 év óta” helyett „182 esztendeje épült”; továbbá lásd az itt-et helyettesítő „most” már említett példáit.) Az „itt” problematikusságát híven tanúsítja az a tény is, hogy a valamilyen folyamatot kifejező igével helyettesítjük a köznapi nyelvben. Ide kívánczik e helyettesítés két fontos aloslata: 1. „Itt vagyok, ragyogok, mint a fekete szurok.” Ebben a kijelentésben a „ragyogok” az „itt” szerepét tölti be, az „itt” pedig csak a cselekvés (ragyogok) egyik esetét fejezi ki, valódi jelentése pedig az „*is*”: „itt is ragyogok”, ragyogásomból ide *is* jut, noha ragyogásom átfogóbb, semmint azt az *itt* bármilyen tág értelme mutatná; „most nektek ragyogok, tehát itt vagyok”. 2. „Itt a piros – hol a piros?” – mondja a vásári szerencsejátékos, s közben mindenki tudja, hogy a felmutatott piros (az *itt* levő piros) lényegében (funkciója éppen ez a játék szempontjából) nincs itt, hanem „hol van” (vagy hol nincs). Az „itt” csak a lényegtelen, az átmenetit jelzi, vagyis azt, ami helyhatározói szerepkörétől teljesen idegen, azt, ami ebben a nyelvi paradoxonban fogalmazható meg: „most volt”.

2.6. A „most” időhatározó az „itt” látszatait támasztja alá. Ha ugyanis az „itt” tartalma a van, akkor a „most” az „van”, ami aktuális (ami „jelen van”). A kifejezés (most

jelen van) azt sugallja, hogy ami most jelen van, az később nem lesz jelen, a múltban pedig nem volt jelen. A jelenlét így önmaga okának *látszik*, az „itt” pedig a jelenlét magyarázó elvének: „most van jelen, mert itt van”.

2.7. A „most” időhatározó (akárcsak az itt helyhatározó) egy látszatot rögzít, és a köznapi nyelv számára lehetővé teszi, hogy a jelenségek *empirikus leírását* a rámutatással helyettesítse. A látszat nyelvi rögzítése a rámutató szubjektum és az objektum kapcsolatának leírásával történik. Ebből származik a véletlen egybeesés abszolutizálása, okozati viszonyok feltételezése ott, ahol a kapcsolódások legfeljebb a feltételezettséget fejezik ki. A látszat ilyen rögzítésének szubjektív következményei vannak:

(a) A nyelviségben jelentkező *öröm*. (Megragadtuk a lényeket: hitünket most a győzelem öröme járja át.)

(b) *Elégedettség*. (Az örömben felfedezzük a személyes teljesítmény elégtételét; nyelvi tettünkben észrevesszük azt, ami csak a miénk, ami saját gesztusunk egyedisége.)

(c) *Elbizakodottság*. (Én, aki megragadtam valamit a világból, az igazság birtokában vagyok, szemben az összes többi objektummal.)

(d) *Kizárólagosság*. (Az igazság csak az én birtokomban van, amit én tudok, azt nem tudja senki más, és nem is tudhatja senki más.)

2.8. A látszat rögzítésének objektív következményei közül csak kettőt emelünk ki, azokat, amelyek további elemzésünk számára fontosak.

(a) *Az empiria elvesztése*. A rámutatás gesztusa helyettesíti a jelenségek leírását, helyettesíti a tényeket is. A köznapi nyelvben a dolgok (tények) leírása helyett a tényhez való szubjektív viszonyunk képét kapjuk. Ebben a képben az érzéklet-képzetek fogalmi megragadása azt a látszatot kelti, mintha magukat a dolgokat ragadtuk volna meg: a látszat megragadása és az a hit, hogy a lényeg birtokába jutottunk, együttesen a köznapi nyelv *álempirikus* tartományát képezi.

(b) *Az elvontság feláldozása*. Az előbbiekből következik, hogy az egyediségen túl jelentkező viszonyok, amelyek a szubjektív rámutatásból szükségszerűen hiányzanak, semmiféle jelentőségre sem tehetnek szert, sőt az álempíria eleve elvontságellenes, hiszen önmagát még a többi szubjektum általánosságának szempontjából sem képes felülvizsgálni.

2.9. Látjuk, a szubjektív tudat a köznapi nyelvben a spekuláció útján halad: ez a spekuláció azonban ténynek fogadja el azt, ami csak a véletlen egybeesésnek köszönhető, majd e „tényre” építi fel világgképét. A világgképben a szubjektum a rámutatás révén rávetíti magát az objektumra, és ezt a szituációt fogadja el magyarázó elvnek. A szubjektum azután elhiszi, hogy hite az egyedül üdvözítő hit, és átmegy a türelmetlenség erkölcsi állapotába. Meggyőződésében erkölcsivé lesz, és önmagát mint az „itt” helyhatározó és a „most” időhatározó egységét a világ erkölcsi elvének minősíti. Tárgyunk tehát a továbbiakban az „itt és most” ilyen (és nem más!) vonatkozása, erkölcsi elvként való jelentkezése. (Ebben az esetben a közvetlen nyelvi vonatkozások területén túl keressük egy kifejezés erkölcsi tartalmát. Ám ez a tartalom mindig nyelvi formákban jelentkezik, és ettől a formától nem szakítható el. Az erkölcs nyelvi kifejeződéseinek ilyen vizsgálatát *meta-etikai* vizsgálódásnak szokás nevezni. Ebben az elnevezésben a „meta” szó korántsem fejez ki valami fizikai értelemben vett helyet: egyszerű jelzőről van szó.)

3.1. Az „itt” és „most” erkölcsi elve – mint minden erkölcsi elv – arra hivatott, hogy szabályozza az emberek magatartását és megmagyarázza az emberi magatartás okait, felfedje annak forrásait, továbbá azt, hogy milyennek kell lennünk, hogy viselkedésünk megfeleljen az elvnek, milyen normákat (szabályokat) kell betartanunk e cél érdekében.

Láthatjuk, a „kell” szót több értelemben használtuk: (1) Milyennek *kell* lennünk, hogy egyáltalán erkölcsösek (erkölcsi lények) legyünk? Ez a kérdés szabadságunk, döntésünk, opciónk lehetőségére vonatkozik. Választjuk ezt vagy azt a magatartást, ezt vagy azt az elvet mint viselkedésünk vezérfonalát. Erkölcsösek óhajtunk lenni, tehát választunk. (2) De választanunk *kell*. Óhajunkat meghatározza világunk és az a szükségszerűség, hogy nem tudunk nem erkölcsiek lenni. (3) Döntésünk eredménye az, hogy egy sor szabályt *kell* betartanunk, és éppen a normák szerint történő cselekvés döntésünk értékének kritériuma. A továbbiakban e három *kell* tartalmát vizsgáljuk az „itt és most” vonatkozásában.

3.2. Elfogadjuk az „itt és most” kifejezést mint erkölcsi magatartásunk elvét, és azt óhajtván, hogy magatartásunk helyes (jó) legyen, eme elv szerint tájékozódunk: így vagy

úgy *kell* viselkednünk (az általunk elfogadott elvnek megfelelően), hogy megfelelő legyen magatartásunk.

(a) Óhajunk implikálja az elv alkalmazását az általunk használt kijelentésekre, miután – amint ezt láttuk – az elv logikája és a nyelv logikája csak a köznapi beszéd szintjén esik egybe, esetünkben a *nyelvi logikát* (a jelenségek pontos leírásának logikáját) *helyettesítjük az elv logikájával*, amely – ahogy ez kiderült – a látszatok ténynek való elfogadását követeli.

(b) A magatartást nem tettekben megnyilvánuló erkölcsi-ség szempontjából jellemezzük, hanem a *nyelvi jellemzést* a tettek előtt, sőt a tettek ellenére is mérvadónak minősítjük. Ám, amint láttuk, ez a nyelvi jellemzés az „itt és most” logikája szerint történik, hiszen ez a mi erkölcsi elvünk, erkölcsiségünk kritériuma.

(c) Erkölcsi ítéleteinket eldönti (meghatározza) a kijelentés és az elv formális azonossága: az „itt és most” kimondása a cselekvés erkölcsiségének a nyelvben való eldöntését jelenti. Amit „itt és most”-nak jelentünk ki, az *jó*, amiről pedig kijelentjük, hogy nem esik ezzel egybe, az *rossz*. Önmagában minden közömbös, csak az elvre való vonatkozásában válik erkölcsivé (jóvá vagy rosszá).

(d) Döntő a *szándék* – a deklarált óhaj mint nyelvi „tény” – az erkölcsi megítélés számára: a cselekvés következményei háttérbe szorulnak. A „jót akartam” most szubjektív tartalmában egy pszichológiai mozzanattal (akarás) helyettesíti az objektív vonatkozást.

(e) Nincs *erkölcsi konfliktus* a szándék és következmény között, a konfliktus az „itt és most” akarása vagy nem akarása között van. Miután ez tiszta szubjektivitás, a kijelentések (amelyek az „itt és most”-ra vonatkoznak) egymásra rálicitáló jelzőket vonzanak: „én akartam”; „én még inkább”; „én ennél is inkább” ... stb. Mindig az van előnyben, aki éppen kijelenti, megfogalmazza vágyait, szemben azzal, akinél „jobban”, „inkább”, „mélyebben”, „alaposabban” akarta (óhajtotta) az elv tiszteletben tartását.

(f) Így a *kijelentések egymásutánja* helyettesíti az objektív folyamatot, a tett elveszti jelentőségét, a következmény végleg eltűnik, a szubjektív szándék jut egyeduradalomra.

3.3. Választásunk (opciónk) (lásd a 3.1. paragrafust) eredménye az „itt és most”. Választanunk kell, és mi ezt válasz-

tottuk. (Lehetőségeinket meghatározza a kor hatalma.) Most, miután betartottuk azt, amit be *kell* tartanunk, feladtuk szabadságunkat; mi az „itt és most” mellett döntöttünk, és elvünk logikája megköveteli, hogy döntésünket egyedül helyesnek és adott körülmények között szükségszerűnek minősítsük.

(a) Elvünk nyelvi formája *a valóság szükségszerűségének formáját* ölti. Kijelentésünk az egyedül helyes (jó) kijelentés; mert maga a valóság a kijelentés tartalma.

(b) Hogy döntésünk, amely teljesen egybeesik a szükségszerűvel, igazolja a látszatot. Vagy megfordítva: a véletlen itt egybeesik a szükségszerűvel, emez viszont a látszattal. Vagyis a véletlen-látszat az, ami a szükségszerűséget önmagával azonosítja.

(c) Ami e logika szerint látszat, az maga a rossz. A rossz nem a világban van, hanem a nyelvben: „*az* az itt és most rossz”, „szemben *ezzel* a mosttal”.

(d) A rossz elleni harc – kijelentések elleni harc. Ha a jó csak a rosszhoz való viszonyban létezik, és levésének kritériuma a rossz elleni küzdelem, akkor a kijelentett jó csak a kijelentett rosszhoz való viszonyban létezik, és levésének kritériuma a rossz kijelentések elleni küzdelem. De esetünkben (ahol a jó kizárólag kijelentés) a deklarált jó egy rossznak deklarált rossz elleni nyelvi kijelentés. A jó a rosszat önkényesen választja ki, és egy kijelentés eleve rossznak minősül, ha nem azonos a jónak deklarálttal.

(e) A „rossz” kijelentés kiküszöbölése egy nyelvi gesztus: a jó kijelentés jónak minősíti magát, majd egy újabb kijelentésben megismétli magát abban a tudatban, hogy a rossz eltűnt (vereséget szenvedett): „Én jó vagyok – te rossz vagy”, tehát „Én jó vagyok”. A második kijelentés nyelvi szempontból az első degradált ismétlése.

(f) A jó ismét csak önmaga „igazának” szakadatlan ismétlésében létezik: nincs semmi reális szembenállás (jó és rossz között), nincs átmenet, összecsapás, harc.

(g) A verbalitás uralma a valóság feletti ellenőrzés illúzióját kelti, mintha a deklaráció elegendő volna a valóság „kézben tartásához”. A kijelentés önmagát mint valóságot (mint a valóság lényegét) tudja (hiszi), a valóságot pedig nem a kijelentés tárgyának, hanem ellenőrzött következményének minősíti.

3.4. Az „itt és most” szabályait (normáit) be *kell* tartani. Miután a főszabály a kijelentés nyelvi ismétlése, a szabály betartását is csak nyelvi kényszerrel, az *ismétlés ismétlésével* lehet elérni. Ennek következményei vannak:

(a) A közösség erkölcsileg „kényelvűvé” válik: az egyik nyelv azoké, akik a szabályt betartják (ismétlik az ismétlést), a másik nyelvet a nem ismétlők beszélik.

(b) Az ismétlők a nem ismétlőkre kényszerítik („az ismétlés kötelező”) nyelvüket. A mindennapi élet szféráján túl minden szellemi megnyilvánulás az ismétlés függvénye. A nem ismétlőket pszichikai és erkölcsi (általában ideologikus) kényszerrel a szabály betartására készítetik. A kényszer alapja a közösségben eleve adott érzelmi közelség, az a vágy, hogy valahova tartozzunk, és éppen oda, ahol életünket realizáljuk.

(c) A kényszer eredményeképpen létrejön az a nyelvi egység, amelyben mindenki azonos kijelentéseket használ, de senki sem hiszi, hogy a másik kijelentései őszintén kifejeznék az erkölcsi elv iránti hűséget. A hűség deklarációját a valódi intenciók elfedésének tartják, vagyis magát az elvet – amely, mint láttuk, a szándék abszolutizálásával állt elő – utolsó tartalmaitól is megfosztják.

(d) A kijelentésekbe vetett hit eltűnik, helyette egy hallgatólagos megállapodás teszi lehetővé az erkölcsösség látszatát: mindenki elfogadja az övével megegyező kijelentést, anélkül, hogy pusztán formai megegyezésen kívül tartalmilag azonosulna vele. Konvenció alakul ki, amely a nyelvet a végsőig egyszerűsíti, az életet pedig a mindennapi élet partikularitásába kényszeríti.

(e) Azok, akik a szabály betartását erkölcsi elvük feltételének tartják, az ismétlésen túl minden kijelentést erkölcsstelennek vélnek, és saját magukat is erkölcsstelennek tartják, ha ebben kételkedni mernének. A kétely maga az erkölcsstenség, miután az erkölcsiség egy meghatározott kijelentés kérdése, és a nyelvi közösség a kijelentésben erkölcsileg homogénné vált, a szubjektum kételye lesz az erkölcsi rossz utolsó menedéke: „Ki kell vetnem magamból a kételyt, különben rossz vagyok.” De a kétely megsemmisítése is deklaráció: az elv ismétlése. Ám ennek logikáját már láttuk.

(f) A kijelentések (az erkölcsi kijelentésekről van szó, vagy azokról a kijelentésekről, amelyek erkölcsi töltést is hordoznak) így tartalom nélküli fráziscserék, amelyek ahelyett, hogy

lényeges funkciójuknak megfelelően összekapcsolják a közösség tagjait, inkább atomizálják azt. A kapocs külső és konvencionális. Ezt persze szándékokból és nyelvi „tévedésekből” levezetni nem lehet: az élet maga kényszeríti *ezt a tartalmat* az erkölcsi kijelentésekre. Vagyis ezeknek, minden látszat ellenére, mégis van tartalmuk: a bennük szükségképpen meglévő valóságkifejeződés.

3.5. Az „itt és most” ideologikus értelemben a konzervativizmus eszköze: a látszatok kodifikálására készlet. Maga a valóság ugyanis mindig más, mint az, amit most nyelviileg kifejeztünk, ha viszont a kifejezett valóságot tekintjük valóságnak, akkor a „más”, a változás, az alakulás mozzanata eleve kimarad, és ami még rosszabb: erkölcsi anatómia alá esik. A „most”, mint láttuk, „*az elmúlt most*” irányában erősíti a szubjektivizált „itt” helyhatározót. A megnyilvánuló konzervativizmust tehát ebben a nyelviileg abszurd formában fogalmazhatnák meg: „Az én ittem a valamikor volt most.”

3.6. A konzervativizmus – esetünkben – nem jelent pusztán avult (vagy annak minősített) tényekhez való ragaszkodást, hanem inkább lemondást a reális változtatás igényéről. A csupán formai módosítások lépnek előtérbe; a látszatigény ezekben teljesen kielégül. A cselekvés, amely eleve átalakítás, megsérti az „itt és most” elvont spekulatív kritériumait, marad tehát a már megvolt cselekvés újracselekvése eddig nem volt formákban. A konzervativizmus a liberalitás formáját ölti: új formákat követel, de ez tettellenességén mit sem változtat.

3.7. A változtatásokkal szembeni konzervatív fenntartások egyfajta magatartást sugallnak. A mindennapi életen túl a tett a már említett korlátokba ütközik, és ezért a cselekvés általános (intézményes) formái fétisjelleggel öltönek. A szemlélődés tartalma a látszatoknak a látszatokkal történő helyzetesítése, illetve ezeknek a változásoknak a jóváhagyása.

3.8. E következmények – amelyek a nyelv és a valóság metszéspontján helyezkednek el – nem befolyásolhatók pusztán a nyelv segítségével: a köznapi nyelv megváltozása nem jelenti a valóság megváltoztatását is. De a köznapi nyelv is alkalmas arra, hogy pontosabban fejezze ki a valóságot, a valóság pontosabb kifejezése pedig lehetővé teszi annak pontosabb megragadását.

3.9. Pontosabban ragadjuk meg a valóságot, ha az „itt és most” elvébe a köznapi nyelv számára is elfogadható módon bevezetjük a cselekvés és a folyamatosság mozzanatát, ha tehát ezt az elvet az ITT és MÁST formulájában megszabadítjuk a konvencionális nyelvi ballasztok egyikétől.

Az „itt és most” nyelvi-ideológiai kritikája hozzájárulás kíván lenni azok tevékenységéhez, akik eddig is a meglévők kritikájában cselekedtek. Ebben a nyelvi fordulatban sokan találnak pozitív ösztönzést, ám a tett hatékonysága csak növekedhet a kétértelműségek leküzdésével.

1971